

Congresverslag

4e internationale conferentie Working on Safety Preventie van ongevallen in een veranderende omgeving

Sander Zwanikken, Annick Starren, Anita Venema, Linda Drupsteen en Johan Gort⁶

Inleiding

Eind september heeft het vierde internationale congres van het International Network on the Prevention of Accidents & Trauma at Work (WOS) plaats gevonden op Kreta, georganiseerd door het Griekse Instituut voor Veiligheid en Gezondheid. Tijdens het 3-dagen durende congres zijn 10 key notes gepresenteerd en 173 presentaties gehouden in 30 sessies uit Europese landen, maar ook uit Iran, de VS, Zuid Afrika en Brazilië. Kortom, het betrof een groot internationaal congres, waarbij veel onderwerpen op het gebied van arbeidsveiligheid aan bod zijn gekomen. Doelgroep van het congres zijn onderzoekers en professionals op het gebied van veiligheid en gezondheid en het is gesponsord door het European Agency of Work and Employment in Bilbao, de ILO en de Europese organisatie voor nationale veiligheidskundige verenigingen, de ENSPOH.

Hoofd thema van het congres was: "Prevention of occupational accidents in a Changing Work Environment. Diverse onderwerpen zijn aan bod gekomen, zoals nieuw risico's, ontwikkelingen op het gebied van Safety Culture en Risk Perception). Hieronder volgt een impressie van het congres door de bij het congres aanwezige auteurs.

Nieuwe risico's door een veranderende werkomgeving werkomgeving

De openingsspeech is gehouden door Takala, directeur van de European Agency for Safety and Health at Work. Hij presenteerde een vergelijking tussen de 'competitiveness index' van landen en het aantal dodelijke ongevallen als bewijs voor de hypothese dat hoe een hoge mate van competitie en economische ontwikkeling bijdraagt aan een afname van het aantal dodelijke arbeidsongevallen. De competitieve index bestaat uit drie hoofdindicatoren: a) Responsiveness: de mate waarin een bedrijf kan reageren op onverwachte veranderende eisen van de omgeving, b) Agility: snelheid waarmee een organisatie optimale kostenstructuren implementeert, en c) Leanness; minimaliseren van verspillingen in alle hulpbronnen en activiteiten. Hij vervolgt zijn presentatie met kenmerken van de 'changing World of work'. De voorbeelden van aspecten die vallen onder de 'changing world of work' zijn: ouder werknemers, jongere medewerkers (15 – 30 jaar), nanotechnologie en de instroom van migranten, die een 2 maal hoge kans op ongevallen hebben. Dhr. Takala geeft aan dat deze ontwikkelingen zouden kunnen leiden tot een enorme toename van het

aantal ongevallen in de nabije toekomst.

In de verschillende sessiepresentaties zijn nieuwe risico's als gevolg van de veranderende werkomgeving verder belicht. Allereerst is de vraag gesteld of de huidige veiligheidsmodellen nog wel voldoende aansluiting hebben bij deze veranderende werkomstandigheden. Hovden's (Hovden, Albrechtsen Herrera) conclusie was dat verschillende modellen steeds weer een ander aspect van de werkelijkheid benaderen. Modellen zijn niet zozeer uit de tijd, maar het is wel belangrijk om meerdere modellen tegelijkertijd te gebruiken. Neem bijvoorbeeld het model van Perrow. Dit model is nog steeds prima toepasbaar. Sterker nog dit model laat zien hoe ons werk op dit moment steeds meer wordt gedreven door strak gekoppelde en hoogcomplex systemen, veroorzaakt door de behoefte aan efficiency en technologische vooruitgang. Tegelijkertijd geeft Hovden aan dat de ontwikkeling gestimuleerd moet worden van modellen die rekening houden met de dynamische samenleving waarin we leven, zoals de veranderingen in informatieverwerking, taal en cultuur, en de toegenomen complexiteit. Dit soort modellen vertrijken 'onze toolkit' om ongevallen te kunnen voorkomen als geheel.

Wat zijn nu die veranderingen in die nieuwe werkerwereld? De afgelopen jaren zijn veranderingen te zien geweest in het aantal werkuren, de duur van het aantal werkzame jaren, contractvormen en werkomstandigheden. Geconstateerd wordt dat deze veranderingen negatieve consequenties hebben voor veiligheid én gezondheid. Zo wordt het steeds lastiger om een goede risico analyse te doen wanneer medewerkers flexibel werken, vaak van plek veranderen, snel weer weggaan en/of op buitengewone uren werken.

Een veelgenoemd aspect waar nader op in wordt gegaan, is verandering in de werkomgeving door organisatorische trends zoals fusies, downsizing, outsourcing, en lean work. In het onderzoek 'Safety First!?' (Aase, Wiig en Hoyland) wordt gekeken naar die balans tussen efficiency op veiligheid. Wat is de invloed van de toegenomen efficiency druk op veiligheid? Dit onderzoek is gedaan in de luchtvaartsector en de zorg (ziekenhuis). De resultaten van het onderzoek laten kortgezegd zien dat en hoe veranderingen op macro niveau negatieve veiligheidseffect hebben op micro niveau. Veiligheid wordt naar de tweede plaats gedreven. In de luchtvaart is te zien hoe herstructurering (fusies, verhuizingen, etc) uiteindelijk leiden tot verminderde flexibiliteit en het wegvloeien van kennis op de werkvloer, en dat de prioritering van air traffic werkzaamheden

⁶ Alle auteurs zijn werkzaam als onderzoeker/adviseur bij TNO Kwaliteit van Leven. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Sander Zwanikken: sander.zwanikken@tno.nl of via www.tno.nl

vermindert. In de ziekenhuizen is te zien dat door nationale hervormingsmaatregelen de werkdruk toeneemt om patiënten af te handelen. Enerzijds leidt dit tot meer patiënten zonder een toename in beschikbaar budget. Anderzijds is te zien dat er geen tijd meer blijft voor de invoering van nieuwe veiligheidsprocedures. De focus ligt op afwijkingen van het budget en helemaal niet op afwijkingen van veiligheid. En incidenten worden niet meer geregistreerd

Naast de trend van toenemende economische druk, wordt veel aandacht gegeven aan de nieuwe werkenden, zoals flexwerkers, contractors, migranten en laaggeschoolden.

Grieks onderzoek (Papadakis, Pinotsi, Koukoulaki, Georgiadou, Makroupoli) laat zien dat tijdelijke banen onveilig zijn dan vaste banen. Voor de tijdelijke werknemers in Griekenland is er maar een prioriteit en dat is het behouden van een baan voor de toekomst. De Belgen hebben een e-learning training ontwikkeld (www.safestart.eu) voor de VCA basisveiligheids training, specifiek voor contractors en werkzoekenden. Het programma is zeer gebruiksvriendelijk en sluit aan op de behoefte van jonge medewerkers (schoolverlaters) en tijdelijke werknemers in het bijzonder. Ook is Nederlandse onderzoek naar laaggeschoolden bij risicovol werk (Starren, Dijkman, Van der Beek & Gallis) gepresenteerd. Nederlandse statistieken laten zien dat 27% van de beroepsbevolking onder deze categorie valt, daarvan is 17% (niet westers-) allochtoon. Laaggeschoolden blijken meer op dagelijkse basis met gevaarlijke stoffen te werken. Ook blijkt dat niet-westerse allochtonen significant meer bij ongevallen en incidenten, terwijl autochtonen meer PBM's ter beschikking hebben. Ook uit dit onderzoek blijkt dat tijdelijk personeel significant meer betrokken is bij ongevallen en incidenten. En in deze genoemde kwetsbare groepen blijken minder veiligheidsmaatregelen te zijn genomen, terwijl er juist meer behoefte voor veiligheidsmaatregelen blijkt te zijn. Bedrijfsbezoeken hebben geleid tot het model "laaggeschoold&risicovol werk", met daarin do's en don'ts voor het ontwikkelen van nieuwe veiligheidsinterventies, zodat deze beter aansluiten bij de perceptie, kennis, vaardigheden en de 'drive' van laaggeschoolden.

Het agentschap voor Veilig en gezond werken in Bilbao heeft een aanpak ontwikkeld gericht op schoonmakers. Met schoonmakers hebben we allemaal te maken, alleen we zien ze nooit. Daarom worden ze waarschijnlijk ook vaak vergeten in de risico analyses, aldus Taylor van de Agency. Om een einde te maken aan de onzichtbaarheid, en het slechte imago van de schoonmakers is een belangrijke aanbeveling is dat de klantorganisatie en de schoonmaak organisatie zich moeten verbinden om kennis met elkaar uit te wisselen. Op deze wijze kunnen risico's signaleerd en aangepakt worden. Ook blijkt het verplaatsen van schoonmaken werkzaamheden naar kantoorruimten zeer effectief te zijn voor de veiligheid. Niet alleen omdat zo de werk-privé balans van de schoonmakers wordt verbeterd, maar ook omdat de schoonmakers zo meer direct contact hebben met de klant. En, zonder feedback ook geen beloning.

Het tweede Nederlands onderzoek met betrekking tot nieuwe risico's dat is gepresenteerd is het onderzoek over de veiligheid van contractors (Zwanikken, Drupsteen, van der Beek, Van der Kamp, en Jongen). Door de veranderde werkomgeving

staat contractorveiligheid onder druk. Beheersing van de veiligheid voor contractors in de keten is ingewikkeld. Dit onderzoek heeft een diagnose instrument "ketensimulatie" opgeleverd, dat in staat is om knelpunten in communicatie en samenwerking te identificeren en oplossingen aan te geven.

Tenslotte, is gesteld (Targoutzidis) dat de nieuwe werkomgeving, met de bijbehorende nieuwe risico's, vragen om nieuwe manieren van risk assessment. Dit geldt met name voor aanpakken binnen de kleine bedrijven, gezien part-time werk, tijdelijk werk, en toenemende efficiency vooral daar tot nieuwe risico's leiden. In ander onderzoek (Papadoulos) is hardop de vraag gesteld of andere vormen van risk assessment en/of aanpassingen van veiligheids- of gezondheidsmaatregelen de huidige risico's wel kunnen voorkomen? Medewerkers worden steeds meer onder druk gezet door de efficiency druk, kwetsbaarheid van laaggeschoolden wordt alleen maar groter en vangnetten verdwijnen. Zolang bedrijven kosten baten berekeningen doen en de 'profitability' en 'competitiveness' steeds weer de doorslag geeft, zal veiligheid en gezondheid het verliezen. Ook hij geeft aan dat *"an effective protection of workers health and safety cannot be achieved in a capitalistic competitive market. However this is a general political problem and it is beyond the scope of the present work"*.

Hovden relateert door aan te geven dat de nieuwe dynamische factoren, zoals technologische veranderingen, globalisatie en marktveranderingen wel zeker leiden tot veranderingen, maar dat werkzaamheden op microniveau voor een flink deel ook gelijk blijven. Zo is het beklimmen van een ladder en het doen van onderhoud in veel gevallen nog steeds gelijk. Daartoe zijn de 'oude' veiligheidsmodellen en aanpakken nog steeds prima in staat. Voor de veranderingen op hoger niveau zijn wel nieuwe ontwikkelingen nodig. De theorie van resilience management is een voorbeeld van een nieuwe modelontwikkeling toegepast in de complexe high-risk systems. Discussies over de toepasbaarheid van deze nieuwe en de oude modellen zal gesticuleerd moeten worden.

Veiligheidscultuur

Een tweede centraal thema tijdens het congres betreft veiligheidscultuur en alle daarmee samenhangende aandacht voor de mensgerichte kant van veiligheid.

Swuste schetst in zijn keynote de ontstaansgeschiedenis van de veiligheidskunde en de blijvende aandacht voor het gedrag van individuen. In de 19e eeuw werden ongevallen beschouwd als een "act of God" maar als gevolg van diverse publicaties aan het begin van de 20e eeuw wordt duidelijk dat de werkplek een gevaarlijke omgeving is waarin arbeiders fouten maken. Deze "individuele hypothese", met de mens als belangrijkste oorzaak van ongevallen, is het uitgangspunt van de eerste grote veiligheidsbeweging in Amerika; de Safety First Movement. De jaren daarna staan in het teken van theorie- en bewijsvorming van de menselijke fout (de brokkenmakertheorie en later Heinrich's ijsberg). Naast de individuele hypothese ontstaat in dezelfde periode de zogenaamde omgevingshypothese, waar de oorzaak van ongevallen gezocht wordt in de lange werktijden, de gevaarlijke machines en andere externe bronnen van gevaar.

Een uitvloeisel hiervan is de aandacht voor veiligheidstechniek (procesveiligheid, veilige machines). Rond de jaren 50 neemt de wetenschappelijke kritiek op de individuele hypothese sterk toe, omdat het onderzoek zich concentreert op slechts één van de mogelijke oorzaken van ongevallen. Hoewel wetenschappelijk gezien de theorie in diskrediet is gebracht blijven Heinrich's ideeën in het vakgebied tot vandaag nog populair. Dat is ook te zien aan de bijdragen tijdens dit congres. Ook Mw. Flin stelt in haar key-note presentatie dat binnen de steeds modernere en veiligere werkomgevingen de menselijke fout een steeds belangrijke rol gaat spelen bij ongevallen. Daarom is het nodig om aandacht te besteden aan de niet-technische vaardigheden van medewerkers die worden gebruikt om om te gaan met de risico's van het werk. Niet-technische vaardigheden zijn cognitieve en sociale vaardigheden die complementair zijn aan de technische vaardigheden en die bijdragen aan het veilig en efficiënt uitvoeren van taken door aandacht te besteden aan oorzaken van menselijke fouten. Binnen de vliegtuigindustrie is aandacht voor deze vaardigheden reeds ruim 30 geïntegreerd in trainingen, procedures en personeelsselectiemethoden. Flin bepleit dat deze benadering ook in andere branches zoals de gezondheidszorg, meer aandacht krijgt.

Veiligheidscultuur verdiepend, bewijzend, verklarend

In de verschillende parallel sessies is in vele varianten aandacht besteed aan veilig gedrag, de menselijke factor, veiligheidscultuur en veiligheidsklimaat. Diverse onderzoeken staan in het teken van het vinden van bewijs voor relaties tussen veiligheidsprestaties en veiligheidscultuur.

Torner beschrijft een door hem ontwikkelde vragenlijst om veiligheidsklimaat te meten. Veiligheidsklimaat wordt gedefinieerd als gedeelde percepties binnen een groep over beleid, procedures en de praktijk op management- en groepsniveau, die de veiligheid in een organisatie op enig tijdstip beïnvloedt. De vragenlijst kent verschillende dimensies op management niveau en op werkvloer niveau. De lijst is getest in vijf Scandinavische landen en gevalideerd. De vragenlijst is geschikt voor wetenschappelijke doeleinden (internationale benchmarking) maar ook voor gebruik in de praktijk. Het kan gebruikt worden als een diagnose instrument op basis waarvan interventies kunnen worden geïnitieerd.

Mearns en Mc.Lellan evalueren een veiligheidsgedragsprogramma in drie energiecentrales in Schotland aan de hand van veiligheidsklimaatmetingen. Ze doen een poging om statistische relaties te leggen tussen gedragsinterventies en veranderingen in veiligheidsklimaat. De resultaten geven een genuanceerd beeld. Zo blijken supervisor en management commitment (algemeen aanvaard als belangrijk voor veiligheidsklimaat) niet bij alle drie de fabrieken significant een rol te spelen bij verbeteringen. De onderzoekers bevelen mede daarom aan dergelijke metingen op regelmatige basis uit te voeren om meer inzicht te krijgen in de relatie tussen veiligheidsklimaat en veilig gedrag. Een tamelijk exotische studie komt uit Finland; Salminen, van het Finse Instituut voor Gezondheid deed onderzoek naar de

relatie tussen de taalafstand van het Engels en het aantal dodelijke ongevallen. Zijn hypothese is dat hoe groter de taalafstand is tussen twee culturen, hoe groter het verschil is tussen de dodelijke ongevalsfrequenties van deze landen. Uit statistische analyses blijkt een relatie tussen taalverschillen en dodelijke ongevalsfrequentie en hij heeft als mogelijke verklaring dat de verschillende culturen verschillende mentale modellen hantieren. Salminen toont een statistische relatie maar toont geen causale relatie tussen taalafstand en dodelijke ongevallen aan waardoor de waarde van dit onderzoek in de zaal nogal ter discussie werd gesteld.

Mascini van de Universiteit van Rotterdam maakt een onderscheid tussen het formele veiligheidsmanagementsysteem en het informele veiligheidsmanagement. Hij stelt dat vakmanschap en ervaringskennis in belangrijke mate bepalen op welke wijze een medewerker omgaat met regels en formele procedures. Dezelfde houding heeft gevolgen voor bijvoorbeeld het melden van incidenten. De ervaringskennis, of de informele veiligheid, heeft daarmee invloed op het formele veiligheidsmanagement. Bovendien beïnvloedt deze persoonlijke houding de veiligheidsprestaties onafhankelijk van het formele veiligheidsmanagementsysteem. In Finland is door Rauramo een Maslov-piramide voor Arbeid ontwikkeld. Deze piramide geeft inzicht in de arbeidsgerelateerde behoeften van een werknemer en kan worden gebruikt door werkgevers als uitgangspunt om te zorgen voor gezonde werknemers. Uitgangspunt is dat gezonder werknemers bijdragen aan een hogere productiviteit.

De piramide kijkt naar a) organisatorische randvoorwaarden (catering, arbeidsomstandigheden, leiderschap, beloning, competentie management), b) de rol van de werknemer (gezonde leefstijl, veilig werkhouding, flexibiliteit, rol bij organisatie-ontwikkelingen, onderhouden van eigen competenties) en c) de mate waarin prestatie-indicatoren worden ingezet (medische testen, risico-inventarisatie, werknemerstevredenheid, financiële resultaten, competentie-profielen). De piramide geeft een mooi model weer waarbij het veiligheidsgedrag van werknemers beïnvloed kan worden door rekening te houden met de Behoeften uit de Maslov piramide.

Een Nederlandse Sessie: de vele gezichten van veiligheidsmanagement

Roggeveen, de voorzitter van de NVVK, heeft aandacht voor een actuele discussie in Nederland: namelijk het gebrek aan balans tussen private en publieke dacht voor veiligheid. Roggeveen stelt dat alleen de sensationele ongevallen (Enschede, Volendam, Schiphol) leiden tot publieke belangstelling en dat dan telkens blijkt dat de overheid in haar toezichhoudende taak tekortschiet. Bovendien blijkt er onduidelijkheid te zijn over de verantwoordelijkheden; bij de Schiphol brand was onduidelijk of de brandweer of de gemeente verantwoordelijk was voor toezicht op brandveiligheid. Gaande de presentatie van Roggeveen, blijkt deze ook en misschien wel vooral een oproep te zijn om meer humor in het vak van veiligheidskunde te brengen. De serieuze toon van de gemiddelde veiligheidskundige leidt ook tot ineffectiviteit in zijn of haar gedrag. Meer relativeringsvermogen en meer humor is noodzakelijk. Eigenlijk is dit een oproep om de niet-technische

vaardigheden, waar. Flin het over had, ook voor veiligheidskundigen te versterken.

Gort van TNO en Liene Maurite beschrijven hoe een kostenbaten instrument is ingezet in Letland of het gebied van Veiligheid en gezondheid. Het instrument heeft tot doel om de Letse overheid te helpen in het nemen van rationele beslissingen ten aanzien van investeringen in veiligheid door inzicht te geven in investeringskosten en vooral ook –opbrengsten. Swuste illustreert (on)veiligheid van hijskranen aan de hand van een analyse van kraanongevallen. Het gaat daarvoor op zoek naar dominante scenario's met behulp van een bow-tie analyse. Het blijkt dat in tegenstelling tot wat veelal wordt beweerd, niet scenario's ten aanzien van instabiliteit van de kraan (omvallen) maar instabiliteit van de lading (vallen of stoten van lading) het vaakst tot ellende leidt. De conclusie wordt gesteund door vergelijkbaar onderzoek in het buitenland. De dodemanshaak blijkt daarbij vaak een rol te spelen; touwen en kettingen kunnen uit de haak glijden. Echter, ook managementfactoren spelen een rol; tijdsdruk, gebrekkige kennis, locatiekeuze van de kraan en gebrekkige communicatie. Het onderzoek laat eveneens zien dat ongevalsanalyse bij bedrijven gebrekkig is. Swuste heeft tijdens het onderzoek bovendien moeten constateren dat er een gebrek is aan data over achterliggende oorzaken van de ongevallen. Ander onderzoek in de bouw is gericht op de bruikbaarheid van verschillende manieren om gevaarlijke situaties te identificeren. Frijters, vergelijkt vijf verschillende manieren om gevaarlijke situaties te identificeren en onderzoekt de bruikbaarheid hiervan voor de bouwsector. Hij stelt vast dat een Finse methode, de TR safety observation method on building Construction hiervoor het best geschikt is. Het is een gevalideerde methode die gemakkelijk in de uitvoeringsfase van de bouw is te gebruiken. De methode is ook in Nederland getest. De methode kost weinig tijd, en de resultaten worden gepresenteerd in een inspirerende en gemakkelijk te gebruiken Veiligheidsindex.

Risicoperceptie

Een derde en laatste thema op dit Working on Safety congres betreft Risicoperceptie. Taylor, van The European Agency for Safety and Health at Work introduceert in dit kader de Europese campagne voor Gezonde werkplaatsen. De focus in de campagne ligt op het grote belang van risico-inventarisaties en –evaluaties RI&E's). De noodzaak hiervoor illustreert hij aan de hand van Europese statistieken. Elke vierenhalve seconde sterft er in Europa iemand aan werkgerelateerde oorzaken. Dat zijn 167.000 doden per jaar, waarvan 7.500 als gevolg van een arbeidsongeval. Er vinden in Europa meer dan 7,5 miljoen verzuimongevallen per jaar plaats. Al het campagnemateriaal kan worden gedownload vanaf <http://hw.osha.europa.eu>. Risicoperceptie wordt niet alleen bepaald door kille ongevalstatistieken en RI&E's. Het onderzoek van Cheyne e.a. laat zien dat veilig gedrag wordt beïnvloed door individuele percepties maar ook door groepspercepties. Ook risico-evaluaties worden beïnvloed door percepties. Verschillende groepen zullen risico's verschillend beoordelen. Het onderzoek heeft door middel van vragenlijst onderzoek onder bijna 1200 werknemers in een transportbedrijf deze relaties gevalideerd. Hij concludeert dat

veiligheidsklimaat en werkomgeving sterk gerelateerd zijn en invloed hebben op de houding van het individu, maar dat dit geen invloed heeft op actief veilig gedrag en de mate waarin risico's worden genomen. Een ander onderzoek uit Noorwegen van Njaa, laat zien hoe managers aankijken tegen veiligheidsmaatregelen in de transport sector. Hij laat zien dat de helft van de managers veiligheidskosten te hoog vinden, een kwart vindt dat de genomen veiligheidsmaatregelen leidt tot een slechtere marktpositie en een derde vindt dat verdere maatregelen onnodig zijn. Alle managers erkennen het belang van veiligheid voor het imago van het bedrijf. Het onderzoek laat zien dat in veel gevallen managers wel met de mond belijden dat veiligheid van belang is maar dat hun impliciete risicoperceptie en sceptische houding ten aanzien van veiligheidsmanagement leidt tot averechtse effecten op de veiligheidscultuur van het bedrijf.

Een terugblik

Wat laten drie volle congresdagen en een onderhoudend avondprogramma in een fraai Grieks decor nu eigenlijk aan indruk achter? Uiteraard is het boeiend en erg nuttig om bijgepraat te worden over de meest recente stand van zaken van lopend onderzoek op het gebied van veiligheid en gezondheid in Europa en is het goed om vakbroeders te spreken en bij te praten. We zagen zeer verschillende soorten onderzoek, van generiek beschouwende tot diepgravende onderzoeken gericht op niches. Een deel van het onderzoek was gericht op het bewijzen van soms open deuren (trainen van mensen helpt in responsetijd voor ontruiming) soms gericht op het leggen van statistisch bizarre relaties (taalafstand van het Engels is van invloed op aantal ongevallen). Maar het meeste onderzoek lijkt nuttig en toegevoegde waarde te leveren.

Voor mensen uit het vak veelal zeer boeiend en inspirerend. Daarbinnen vallen een paar zaken op. Allereerst het feit dat steeds weer blijkt dat de meeste wetenschappers inhoudelijk gecommiteerd en deskundig zijn maar de wijze waarop onderzoeksresultaten worden gepresenteerd te wensen overlaat. De gekozen werkvorm (hoorcollege met korte discussie achteraf) laat weinig dynamiek in de sessies toe. Slechts enkele wetenschappers blijken ook begenadigd sprekers te zijn waardoor een aantal sessies stroef en saai verlopen. In de toekomst zou meer variatie in werkvormen (workshops, discussies, nadere eisen aan de powerpoint presentaties) de kwaliteit van de sessies kunnen verbeteren. Daarmee wordt ook een belangrijk doel (kennisoverdracht) beter bediend. Het tweede opvallende punt is dat er geen enkele student onderzoek presenteerde, wel een enkele AIO, maar voor het overgrote deel medewerkers van Universiteiten en andere onderzoeksinstituten. Taylor benadrukte in een gesprek tijdens het diner het belang van het betrekken van studenten bij dergelijke congressen. Laat zij hun onderzoeken presenteren: dat betreft ze bij het onderzoeksveld, inspireert en is ongetwijfeld creatief en verrassend in zijn vorm. We hebben de jonge wetenschappers in het veld van veiligheid en gezondheid in de nabije toekomst hard nodig. Betrek ze daarom nu al bij internationale congressen en symposia.